

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Didacticam Litterarum Polonarum et Language Polonae Pertinentia (2018)

ISSN 2082-0909

DOI: 10.24917/20820909.9.11

Jolanta Fiszbak

0000-0002-7852-650X

Uniwersytet Łódzki

Przygotowanie do wizyty w Soplicowie (*Pan Tadeusz* na lekcjach języka polskiego w szkole podstawowej)

Zestaw lektur dla powstałej po ostatniej reformie ośmioklasowej szkoły podstawowej od chwili podania go do publicznej wiadomości budzi szereg różnego rodzaju wątpliwości dotyczących liczby pozycji, ich doboru, a także tego, czy uczniowie je w ogóle przeczytają. Najwięcej krytycznych uwag zebrali dwie propozycje: umieszczona omyłkowo w ósmej klasie *Nela na kole podbiegunowym*, którą do tej pory pogardliwie wypomina się twórcom *Podstawy*, oraz *Pan Tadeusz*¹. Wystarczy wrzucić w Google tytuł epopei oraz hasło *podstawa programowa*, by uzyskać dostęp do krytycznych uwag odnośnie do reformy oraz umieszczenia tego utworu na liście lektur:

Część [polonistów – J.F.] uważa, że zbyt wiele jest w kanonie *Pana Tadeusza*. To, czy zbyt wiele jest w szkole polskiej epopei narodowej, to oczywiście kwestia oceny. Faktem jest, że od czwartej klasy do zakończenia podstawówki *Pan Tadeusz* w różnym wymiarze będzie towarzyszył młodzieży przez wszystkie klasy. W czwartej klasie Mickiewiczowskie dzieło ma być analizowane pod kątem opisów, w piątej – zwyczajów i obyczajów, w szóstej – polowania i koncertu Wojskiego, w siódmej – historii Polski na kartach epopei. W ósmej klasie zaś „*Pan Tadeusz*” jest lekturą obowiązkową jako całość².

Różnica pomiędzy analizą *pod kątem* ujęcia lub obecności czegoś w utworze a omówieniem jego fragmentu jest zasadnicza, problemu tego nie będziemy jednak rozwijać. Uwagi krytyczne dotyczą przede wszystkim zamieszczenia *Pana Tadeusza* na liście lektur szkoły podstawowej, a nie liceum. Nie zwrócono uwagi, że utwór ten czytać będą uczniowie dwa lata młodszy niż dotychczas, co na tym etapie ich rozwoju nie powinno w sposób znaczący oddziaływać na odbiór lektury. Wpływać zaś mogą inne

¹ Uwagi te poczyniłam na podstawie własnych obserwacji. *Nela na kole podbiegunowym* zdaje się w ogóle być wyrazem niechęci do ostatniej reformy i sposobem na wyrażenie stosunku do niej: wystarczy rzucić lub usłyszeć hasło w postaci tytułu tej lektury, by można było zorientować się o niechętnym stosunku do wprowadzanych zmian.

² *Kulturalne kibicowanie bez trygonometrii. Podstawa programowa 2017*, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/podstawa-programowa-2017-przeglad,696430.html>, 1.12.2016 [dostęp: 29.12.2017].

czynniki: opanowanie aspektów technicznych procesu czytania³, które wydają się niezadowolające, oraz zauważalny spadek zamiłowań i zainteresowań czytelniczych młodzieży⁴. I tu przede wszystkim należałoby dopatrywać się przyczyn odrzucenia przez nią utworu lub braku dla niego przychylności⁵. Problem niechęci uczniów do lektur szkolnych dotyczy wszystkich większych objętościowo pozycji, a *Pan Tadeusz* jest tylko jedną z wielu. Warto odnotować, że obecnie nauczyciel nie musi już zmagać się z problemem jego arcydzielności, co jeszcze dwadzieścia lat temu w sposób znaczący wpływało na poznawanie poematu⁶. Można więc podejść do niego w taki sam sposób, jak do każdego innego utworu, a o powodzeniu w pracy zadecyduje pomysł na jego omówienie i odpowiednie ukierunkowanie samodzielnego czytania uczniów.

Wprowadzenie

Jednym z błędów popełnianych podczas pracy nad lekturą, na który należy zwrócić szczególną uwagę, jest brak odpowiedniego przygotowania uczniów do czytania utworu i pozostawienie ich samym sobie z tekstem bez żadnych działań wstępnych, z informacją tylko, na kiedy pozycję należy przeczytać. Nie jest to, niestety, rzadka praktyka. W dobie kultury audiowizualnej należy uznać ją za podstawowy błąd utrudniający uczniowi wysiłek myślowy, skoncentrowanie uwagi na tekście i jego poznanie. Na potrzebę przygotowania ucznia do lektury tekstu zwracano uwagę już dawno⁷. Szczególnym zainteresowaniem należało objąć utwory pochodzące z odległych epok, trudne pod względem językowym, tematycznym lub obce realiami świata

³ Zob. R. Pawłowska, *Lingwistyczna teoria nauki czytania*, Gdańsk 1992.

⁴ Por. np. M. Antczak, *Czy młodzież lubi czytać? Wybrane refleksje z badań uczniów i ich rodziców*, „Trendy” 2015 nr 3, s. 7–11; Z. Zasacka, *Książki na papierze i ekranie w życiu codziennym nastolatków*, [w:] *Biblioteki i książki w życiu nastolatków*, red. M. Antczak, A. Walczak-Niewiadomska, Warszawa–Łódź 2015, s. 91–108 i inne artykuły w tym tomie. Podobne wyniki w zakresie czytelnictwa uzyskała w ubiegłym roku moja magistrantka, Marta Borkowska, badająca m.in. zamiłowania czytelnicze uczniów szkół podstawowych i gimnazjów w szkołach wiejskich i w Łodzi.

⁵ Należałoby zastanowić się również nad zależnością między liczbą utworów przeznaczonych do omówienia a czasem przeznaczonym na realizację treści programowych: czy narzucenie dodatkowych treści zmobilizuje młodzież do pracy? To, że przed dwudziestu laty uczniowie musieli przeczytać więcej lektur i na ogół poznawali je, nie znaczy, że teraz sprostać przewidzianym dla nich zadaniom. Warto zwrócić uwagę na przesunięcie progu dorosłości i wydłużenie okresu dojrzewania, z czym wiążą się określone konsekwencje odnośnie do opanowania umiejętności intelektualnych. To już jednak problem na inne rozważania.

⁶ Sława *Pana Tadeusza* wyprzedzała uczniowskie konkretyzacje, zniechęcając, co zaskakująco paradoksalnie, do podjęcia wysiłku poznawczego. Jeszcze dwadzieścia lat temu świadomość, że *Pan Tadeusz* jest epopeją narodową wywoływała odruch niechęci. Studenci polonistyki, z którymi prowadziłam wówczas zajęcia, zwracali uwagę, że utwór ten to niemal świętość, z którą trudno się zmierzyć. Twierdzili również, że musi być to lektura nudna, bo patriotyczna i mówiąca o patriotyzmie wyrażonym walką narodowo-wyzwoleńczą, w której bohaterowie poświęcają swoje życie na ołtarzu Ojczyzny.

⁷ W. Pasterniak, *Organizacja procesu poznawania lektury szkolnej*, Warszawa 1991. Pierwsze wydanie 1974.

przedstawionego. W przypadku *Pana Tadeusza* podjęte w utworze problemy nie powinny nastęczać trudności w odbiorze, mogą je jednak powodować nieznanne uczniowi realia świata szlacheckiego, język, a także wierszowana forma utworu. Przedmiotem niniejszych rozważań jest propozycja takich działań, które zachęcą lub zobowiążą ucznia do zagłębienia się w lekturze. W dalszych rozważaniach uwaga zostanie skoncentrowana na zadaniach do lektury *Pana Tadeusza*, pominiemy zaś wszystkie inne aspekty i problemy wynikające z poznawania i omawiania utworu na lekcji.

Pomysł na ukierunkowanie samodzielnej lektury poematu Mickiewicza nasyła mi teoria Howarda Gardnera oraz jej aplikacje na gruncie polskiej praktyki dydaktycznej. H. Gardner w miejsce tradycyjnie pojmowanej inteligencji mierzonej IQ zaproponował siedem typów inteligencji: językową, logiczno-matematyczną, przestrzenną, muzyczną, cielesno-kinestetyczną, interpersonalną i intrapersonalną; zwraca też uwagę, że każdy człowiek posiada wszystkie w różnym natężeniu. Ich występowanie zależy od rozwoju osobniczego ucznia; dla nauczyciela ważna powinna być informacja, że występowanie określonego typu inteligencji nie jest z góry przesądzone i w zasadzie każdą można kształtować⁸. Posiadająca ponad trzydzieści lat teoria doczekała się już krytyki⁹, w Polsce jednak przeżywa od kilku lat niemal renesans, a nowe pomysły pojawiają się niejako obok myśli H. Gardnera, która zdaje się być dla nich silną pożywką. Koncepcja inteligencji wielorakich doczekała się, na przykład, nowych typów – inteligencji przyrodniczej i egzystencjalnej (emocjonalnej)¹⁰ oraz cech specyficznych dla poszczególnych typów, a nawet wykazu zawodów, dla których są one charakterystyczne¹¹.

Poszczególne rodzaje inteligencji zdają się być niczym innym jak uzdolnieniami lub predyspozycjami¹² (H. Gardner podkreśla, co warto zauważyć, że wyodrębnione przez niego inteligencje posiadają określone typy uzdolnień). Cenną myślą amerykańskiego psychologa jest jednak przede wszystkim ta, że każdy z nas w jakimś stopniu różne typy inteligencji (lub uzdolnień) posiada i może je rozwijać. Wpływa z tego dość istotne przesłanie dla pracy szkolnej ucznia i nauczyciela: brak uzdolnień nie dyskwalifikuje ucznia jako uczestnika zajęć określonego przedmiotu i nie skazuje go na niepowodzenia, nauczyciela zaś wręcz obliguje do stworzenia takich warunków pracy, by wychowanek mógł na jego lekcjach rozwijać uzdolnienia/predyspozycje niezbędne dla poznawania treści tego przedmiotu. Prawda, że usilną pracą i ćwiczeniami można wznieść się ponad swoje niedoskonałości i osiągnąć

⁸ H. Gardner, M.L. Kornhaber, W.K. Wake, *Inteligencja. Wielorakie perspektywy*, przeł. M. Groborz, M. Śmieja, Warszawa 2001; H. Gardner, *Inteligencje wielorakie. Teoria w praktyce*, przeł. A. Jankowski, Poznań: 2002; H. Gardner, *Inteligencje wielorakie. Nowe horyzonty w teorii i praktyce*, przeł. A. Jankowski, Warszawa 2012;

⁹ H. Gardner, M.L. Kornhaber, W. K. Wake, *Inteligencja...*, s. 161–162.

¹⁰ Zob. np. M. Szustakiewicz, *Inteligencje Wielorakie wg Howarda Gardnera*, <http://www.przedszkole12-krakow.pl/InteligencjeWielorakie.pdf> [dostęp: 8.10.2017].

¹¹ Zob. np. *Koncepcja inteligencji wielorakich według Howarda Gardnera*, <http://www.edulider.pl/edukacja/koncepcja-inteligencji-wielorakich-wedlug-howarda-gardnera> [dostęp: 8.10.2017].

¹² H. Gardner udowadnia istnienie wyodrębnionych przez siebie inteligencji, odwołując się do badań i dyscyplin naukowych (zob. np. H. Gardner, *Inteligencje wielorakie...*, s. 38–52). S. Scarr zauważa jednak, że jego koncepcja motywowana jest bardziej względami społecznymi niż naukowymi (za: H. Gardner, M.L. Kornhaber, W.K. Wake, *Inteligencja...*, s. 161).

sukces, nie jest nowa. Teoria H. Gardnera uświadamia jednak, że nie musi być to wysiłek dający jedynie namiastkę inteligencji mierzonej IQ, a człowieka, który pokonał swoje problemy, nie można traktować jako kogoś „mało inteligentnego, ale pracowitego”, a więc z poczuciem niejakiej wyższości ze strony osoby wydającej ocenę, krzywdzącej dla ocenianego.

Przygotowanie do omawiania utworu: zestaw zadań

Przejdźmy do propozycji działań, które zachęcą, a przynajmniej zobligują uczniów do lektury. Pierwszym ich filarem jest, jak już zauważono, teoria H. Gardnera. Tu warto jeszcze dodać, że wyodrębnione przez niego typy inteligencji odpowiadają nie tylko określonym uzdolnieniom, ale również indywidualnym sposobom poznawania świata. Odwołując się do nich, a także do zainteresowań i predyspozycji uczniów, wyodrębniono kilkanaście zadań do lektury, spośród których mogliby oni wybrać zadanie najbardziej ich interesujące lub formę pracy dla nich najodpowiedniejszą. Drugim filarem tych działań jest właśnie zadanie do samodzielnego lub zespołowego wykonania. Wymaga ono od ucznia wnikliwego przeczytania utworu, a podczas realizacji polecenia również odwołania się do własnej wiedzy i pomysłowości oraz dostępnych źródeł informacji. Realizacja zadania zbliża tę pracę lub jest równoważna zastosowaniu metody projektu¹³. W tym przypadku jednak bardziej niż metoda interesuje nas samo zadanie, które ukierunkowuje lekturę utworu.

Poniżej zaprezentowane zostanie najpierw ogólne wprowadzenie do lektury, a następnie propozycja zestawu zadań do wykonania. Efektem końcowym pracy ucznia będzie *Księga*, która posłuży zobrazowaniu wybranego problemu. Powinna zawierać wybór cytatów oraz ilustracje stanowiące jej integralną część, wykonane samodzielnie lub zaczerpnięte z dostępnych źródeł z zachowaniem praw autorskich. Niektóre zadania nie wymagają egzemplifikacji w postaci graficznej, można jednak zastanowić się nad ich wprowadzeniem: służyłyby uatrakcyjnieniu pracy (będzie ona prezentowana na forum klasy), muszą jednak być tematycznie związane z podjętym problemem. Z tych wszystkich powodów opracowanie choćby jednego tylko zagadnienia jako wzorcowego nie jest możliwe ze względów technicznych: zajęłoby zbyt dużo miejsca; nie wydaje się też celowe, ważne natomiast są wnioski i spostrzeżenia wynikające z podjęcia pracy nad wybranymi zagadnieniami (ich zarys ograniczony zostanie do *Księgi pierwszej* epopei). Stanowiąc one będą podsumowanie rozważań.

Lekcję poświęconą przygotowaniu do lektury *Pana Tadeusza* należałoby przeprowadzić kilka miesięcy przed jej omówieniem, by dać czas uczniom na przeczytanie utworu, wykonanie zadania i konsultacje z nauczycielem (nie może to być okres dłuższy niż trzy, w wyjątkowych sytuacjach cztery miesiące). Zajęcia warto zacząć od głośnego, wzorcowego czytania wybranych fragmentów, by uczniowie zorientowali się w treści poematu i technice jego czytania¹⁴. Jest to również jeden ze sposobów,

¹³ Por. M. Kotarba-Kańczugowska, *Praca metodą projektu*, ORE, Praca metodą projektu – Ośrodek Rozwoju Edukacji, <https://docplayer.pl/6119-Marta-kotarba-kanczugowska-praca-metoda-projektu.html>, pdf [dostęp: 29.12.2017]

¹⁴ Szerzej na temat efektów czytania większych fragmentów *Pana Tadeusza* na lekcji pisałam w innym miejscu, zob. J. Fiszbak, *Pierwsze wzorcowe czytanie w doświadczeniach*

jak się wydaje dla wielu uczniów atrakcyjny, zainteresowania ich lekturą¹⁵. Po działaniach wstępnych można przejść do prezentacji zadań, spośród których uczniowie będą mogli wybrać najbardziej dla każdego z nich interesujące:

- 1) Wybierz dowolne zagadnienie i stwórz *Księgę* tematyczną *Pana Tadeusza*.
- 2) Czytając poemat, zanotuj lokalizację wybranych fragmentów – zapisz numer księgi i wersu/wersów lub zaznacz je zakładką w książce. Do tych fragmentów powrócisz, budując swoją *Księgę*.
- 3) Dokonaj wyboru fragmentów (później można wskazać uczniom tekst w zasobach internetowych, by mogli skopiować i wydrukować cytaty¹⁶ bez potrzeby ich przepisywania).
- 4) Dobierz ilustracje (pamiętaj o zachowaniu praw autorskich) lub wykonaj je sam.
- 5) Opracuj i wykonaj swoją *Księgę*. Pracę możesz zrobić sam lub we współpracy z kolegą/kolegami.

Skorzystaj z wydania *Pana Tadeusza* w Bibliotece Narodowej¹⁷.

Zadania:

- **I. Plany Soplicowa i okolic:** Opracuj i wykonaj ogólną mapę/plan Soplicowa i jego okolic oraz mniejsze, bardziej szczegółowe mapki/plany miejsc wydarzeń (będące fragmentami dużej) *Pana Tadeusza*. Dołącz odpowiednie fragmenty poematu. Swoją *Księgę* opatrz ilustracjami: rysunkami, zdjęciami, reprodukcjami dzieł malarskich.
- **II. Soplicowska księga historii i patriotyzmu;** Odszukaj w *Panu Tadeuszu* fragmenty, w których narrator lub bohaterowie wspominają dzieje Polski i postaci historyczne. Opracuj przywołane w poemacie wydarzenia; przedstaw sylwetki bohaterów narodowych. Dołącz odpowiednie fragmenty poematu. Swoją *Księgę* wzbogać ilustracjami.
- **III. Soplicowski atlas roślin i grzybów:** Wyszukaj w poemacie nazwy roślin i grzybów; stwórz ich „atlas”: podaj nazwę drzewa, kwiatu, rośliny uprawianej lub dzikiej, grzyba; dołącz odpowiedni fragment utworu oraz ilustrację.
- **IV. Soplicowski atlas zwierząt:** Wyszukaj w poemacie nazwy zwierząt domowych i dzikich; stwórz ich „atlas”: podaj nazwę zwierzęcia, dołącz odpowiedni fragment utworu oraz ilustrację.
- **V. Wychowanie w Soplicowie:** Biorąc pod uwagę dorastanie Zosi i Tadeusza oraz życie innych bohaterów, odtwórz na podstawie utworu wzór wychowania

ucznia, nauczyciela, metodyka i rodzica, [w:] *Problematyka tekstu głosowo interpretowanego (II)*, red. K. Lange, W. Sawrycki, P. Tański, Toruń 2006, s. 86–89. Tu również na temat błędów popełnianych w fazie poprzedzającej czytanie utworu.

¹⁵ Podczas przeprowadzonych w 2017 r. badań nad postrzeganiem przez uczniów języka polskiego jako przedmiotu troje uczniów zaproponowało wprowadzenie lekcji czytania utworów na lekcji. Problem ten wart jest odrębnych badań, wydaje się jednak, że głośna lektura utworów sprawia uczniom przyjemność, a być może nawet rekompensuje brak głośnego czytania w domu.

¹⁶ Np. A. Mickiewicz, *Pan Tadeusz czyli ostatni zajazd na Litwie*, <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/pan-tadeusz.html#anchor-idm140668209632784> [dostęp: 29.12.2017].

¹⁷ A. Mickiewicz, *Pan Tadeusz czyli ostatni zajazd na Litwie. Historia szlachecka z roku 1811 i 1812 we dwunastu księgach wierszem*, oprac. S. Pigoń, Wrocław 1980. Prezentowane w tekście cytaty pochodzą z tego wydania.

młodzieńca i panienki w dworku szlacheckim. Postaraj się o ilustracje, które wzbogacą twoją *Księgę*.

- **VI. Obyczaje Soplicowa:** Nazwij prezentowane przez siebie, odszukane w poemacie obyczaje szlacheckie i poprzyj je odpowiednim fragmentem utworu. Postaraj się o ilustracje, które wzbogacą twoją *Księgę*.
- **VII. Moda w Soplicowie:** Odszukaj w poemacie opisy ubiorów mężczyzn i kobiet. Zwróć uwagę na stroje noszone na co dzień i od święta. Wykonaj na ich podstawie ilustracje bądź posłuż się rycinami, zdjęciami lub reprodukcjami dzieł malarskich. Tworząc *Księgę*, nie zapomnij o zacytowaniu fragmentów utworu.
- **VIII. Soplicowskie biesiadowanie:** Na podstawie wyszukanych fragmentów poematu daj świadectwo kulinarne obyczajom szlachty i kulturze szlacheckiego stołu. Stwórz książkę kucharską Soplicowa. Nie zapomnij o ilustracjach.
- **IX. Od zimnej kalkulacji do szczerości uczuć: miłość w „Panu Tadeuszu”:** Odszukaj parę poematu. Powiedz, co je łączyło i jak rozwijały się te związki. Nie zapomnij o cytatach i ilustracjach, które wzbogacą twoją *Księgę*.
- **X. Uczucia i emocje mieszkańców i gości Soplicowa:** Nazwij uczucia i emocje, jakie towarzyszą wybranym bohaterom poematu w określonych sytuacjach. Spróbuj podać ich definicje, przytocz odpowiednie fragmenty poematu. Postaraj się o ilustracje, które wzbogacą twoją *Księgę*.
- **XI. Język mieszkańców i gości Soplicowa – świadek i towarzysz życia narodu:** Zbuduj słownik archaizmów. Podaj wyraz hasłowy, opracuj hasło i, jeśli istnieje taka możliwość, dodaj ilustrację prezentowanego wyrazu. Skoncentruj się na słownictwie charakterystycznym dla świata szlacheckiego, życia towarzyskiego, życia codziennego lub innym wybranym przez siebie.
- **XII. Soplicowskie złote myśli i sentencje:** Stwórz księgę aforyzmów, pouczeń i mądrości, będącą cytatami *Pana Tadeusza*. Wyjaśnij ich znaczenie. Pomyśl o atrakcyjnym przedstawieniu prezentowanych przez siebie treści.
- **XIII. „Pan Tadeusz” w liczbach:** Policz i zaprezentuj bohaterów i wątki *Pana Tadeusza*. Postaraj się o ilustracje, które wzbogacą twoją *Księgę*; przytocz odpowiednie fragmenty utworu.
- **XIV. Nacje i stany w „Panu Tadeuszu”:** U szeregu bohaterów według narodowości, a dalej według zajmowanej w społeczeństwie pozycji. Postaraj się o ilustracje, które wzbogacą twoją *Księgę*; przytocz odpowiednie fragmenty poematu.
- **XV. Muzyka w „Panu Tadeuszu”:** Odszukaj te fragmenty poematu, w których instrumentacja głoskowa wydobywa dźwięki i muzykę. Jeśli możesz, przełóż słowa na dźwięki swojego instrumentu. Może być nim również twój głos. Dobierz muzykę do innych fragmentów.
- **XVI. Słowem malowane: Poetyckie opisy w „Panu Tadeuszu”:** Odszukaj te fragmenty poematu, które w szczególny sposób oddziałują na zmysł wzroku. Stwórz swoją *Księgę*, cytując odpowiednie fragmenty; dobierz do nich ilustracje lub sam je wykonaj.
- **XVII. Komizm w „Panu Tadeuszu”:** Odszukaj w poemacie te sposoby prezentacji postaci i wydarzeń, które mogą rozbawić odbiorcę. Zwróć również uwagę na komizm słowny. Dobierz, jeśli można, odpowiednie ilustracje do swojej *Księgi*.

- XVIII. „*Pana Tadeusza*” **literackie kontynuacje i nawiązania**: Spośród znanych ci utworów wybierz te, które mogłyby dopełnić wątki poematu bądź też same byłyby oświetlone przez poemat. Dokonaj zestawienia z fragmentami wskazanych utworów. Postaraj się o ilustracje, które wzbogacą twoją *Księgę*.

Zarys rozwiązań szczegółowych (przykłady)

Propozycja rozwiązań szczegółowych zostanie zaprezentowana na opracowaniu sześciu problemów i ograniczona ze względu na brak miejsca do *Księgi pierwszej* utworu. Jak już zauważono, jest to tylko zarys rozwiązań, które mogą pojawić się w uczniowskich pracach. Z oczywistych powodów pojawiających się niżej komentarzy nie należy traktować jako integralnej części uczniowskiej *Księgi*.

Soplicowski atlas roślin i grzybów: W *Panu Tadeuszu* znajdujemy bogactwo nazw pospolitych drzew, roślin uprawnych, ogrodowych, polnych, chwastów oraz grzybów. W *Księdze pierwszej* będą to: pszenica, żyto, świerzop, gryka, dzięcielina, grusza, brzoza, topola (w. 18–28)¹⁸, geranium, lewkonia (lewkonia), aster, fiołek (fiołek), pokrzywa, trawa angielska, mięta, stokrotka (w. 85–90). Opracowanie „atlasu” może być dla uczniów zainteresowanych rodzimą florą pracą bardzo atrakcyjną; nie sprawi też trudności, ponieważ w zasobach internetowych znajdą oni potrzebną pomoc. Praca nad „atlasem” ograniczy się więc do przeczytania utworu, odnalezienia nazw roślin, zaznaczenia fragmentów, w których one występują, a następnie ich ilustracji, opisu i wreszcie – połączenia tych elementów w całość, która stworzy *Księgę*.

Opiewana przez Mickiewicza litewska flora (i fauna) niewiele różni się od występującej dziś na nizinnych terenach współczesnej Polski. Poszukiwanie rozwiązań być może pozwoli uczniom zauważyć, że rosnąca na polach, przy miedzach i w rełlinach kartofli ognicha to przywołany przez poetę w utworze świerzop, a białoróżowa koniczyna to dzięcielina. Jeśli jednak nie dojdą do takich konstatacji, dłużej zatrzymają się nad ojczystą przyrodą, co im pozwoli lepiej ją poznać. Przy okazji omawiania uczniowskiej *Księgi* można zwrócić uwagę, że elementy świata przedstawionego *Pana Tadeusza* od dawna budziły zainteresowanie nie tylko badaczy, ale i czytelników, czego dowodem jest wiersz Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego *Ofiara świerzopa*¹⁹.

Soplicowskie biesiadowanie: W *Księdze pierwszej* utworu nie znajdziemy oddziałujących na zmysł smaku, powonienia, a nawet wzroku potraw oraz sposobów ich podawania, jak to ma miejsce w następnych partiach utworu; Mickiewicz ukazuje natomiast uroczystą kolację w zamkowej sieni, urządzoną z okazji zjazdu ważnych osobistości (w. 174–178). Wieczera znajdzie się na pewno w *Obyczajach Soplicowa*, a jej rytm (taneczne niemal zajmowanie miejsca za stołem i odchodzenie od niego, efektowne, ale i zabawne *wejście* Telimeny) pozwoli umieścić ją także

¹⁸ A. Mickiewicz, *Pan Tadeusz czyli ostatni zajazd na Litwie...*, tamże. Cytaty lokalizowane są w tekście głównym poprzez odwołanie do wersu/wersów, oznaczonych skrótem „w.”; ponieważ odwołania dotyczą tylko *Księgi pierwszej*, zrezygnowano z jej oznaczania.

¹⁹ K.I. Gałczyński, *Ofiara świerzopa*, <http://galczynski.kulturalna.com/a-6594.html> [dostęp: 29.12.2017].

w uczniowskiej *Księdze* poświęconej elementom muzycznym *Pana Tadeusza*. To spotkanie tak jednak różni się od współczesnych uroczystości, że warto włączyć je do *Księgi* poświęconej ucztowaniu i kulinariom.

Uwagę zwraca przede wszystkim początek i zakończenie uczy. Goście zajmują miejsca w określonej kolejności i w takiej od stołu odchodzą:

Goście weszli w porządku i stanęli kołem.
 Podkomorzy najwyższe brał miejsce za stołem;
 Z wieku mu i z urzędu ten zaszczyt należy.
 Idąc kłaniał się damom, starcom i młodzieży.
 Przy nim stał kwestarz, Sędzia tuż przy bernardynie.
 Bernardyn zmówił krótki pacierz po łacinie.
 Mężczyznom dano wódkę; wtenczas wszyscy siedli,
 I chołodziec litewski milcząc żwawo jedli. (w. 300–307)

Wstano od stołu; pierwszy Podkomorzy ruszył;
 Z wieku mu i z urzędu ten zaszczyt należy;
 Idąc kłaniał się damom, starcom i młodzieży;
 Za nim szedł kwestarz, Sędzia tuż przy bernardynie.
 Sędzia u progu rękę dał Podkomorzynie,
 Tadeusz Telimienie, Asesor Krajczance,
 A pan Rejent na końcu Wojskiej Hreczeszance. (w. 819–825)

Zapewne też w określonej kolejności na stole, oprócz przekąsek, pojawiały się kolejne dania. Po zajęciu miejsc i wypiciu przez mężczyzn kieliszka wódki goście usiedli i rozpoczęli kolację od chłodnika litewskiego. Przy trzecim daniu (nie wiemy jakim) Podkomorzy dyplomatycznie zwrócił bratankowi gospodarza uwagę na jego niestosowne zachowanie wobec dam (w. 332–337). Tadeusz, będąc gościem, zajął podczas wieczerzy znacznie lepsze miejsce, niżby mu się z wieku i zasług należało (w. 308). Ma też wobec sąsiadek, jak każdy młodzieniec i mężczyzna, szczególne obowiązki: powinien zabawiać je rozmową, dbać o ich napoje, jedzenie, troszczyć się o zmianę zastawy. Jednak bohater roztargniony nieobecnością tajemniczej sąsiadki nie dopełniał swoich obowiązków (w. 321–325), na co uwagę zwrócili Podkomorzy i jego wuj, Sędzia.

Wśród gości, co należy podkreślić, ponieważ świadczy to o gościnności szlachty, rozwadze gospodarza oraz jego stosunku do obcych (tu dodatkowo: wroga), znalazł się także Rosjanin, kapitan Rykow, który zdaje się być porządnym człowiekiem, dlatego: „Pan Sędzia go przez grzeczność prosił na wieczerzę. / Rykow jadł smaczno, mało wdawał się w rozmowę / Lecz na wzmiankę Warszawy, rzekł podniosłszy głowę: / «Pan Podkomorzy! Oj wy! Pan zawsze ciekawy / O Bonaparta, zawsze wam tam do Warszawy / He! Ojczyzna! Ja nie szpieg, a po polsku umiem – / Ojczyzna! ja to czuję wszystko, ja rozumiem [...]»” (w. 506–512).

Mickiewicz zróżnicował zachowanie gości przy stole. Podkomorzy, Sędzia i Wojski, jako osoby starsze i znaczne, zabierają głos publicznie, dają przy tym znać, że będą przemawiać. Mówią o sprawach ważnych, wzniosłych, niosących naukę. Są wzorem zachowania i stateczności. Wszyscy słuchają ich z uwagą, nikt im nie wchodzi w słowo, a tym bardziej nie przerywa. Zdają się też baczyć na porządek

i zachowanie biesiadników. Kiedy toczący spór o Kusego i Sokoła Asesor z Rejentem zachowują się zbyt głośno, wkracza Podkomorzy: „Wtem, wielkim szczęściem, dwakroć kichnął Podkomorzy / «Wiwat!» – krzyknęli wszyscy; on się wszystkim skłonił / I z wolna w tabakierę palcami zadzwonił. [...] /

Gdy w nią dzwonił, znak dawał, że miał głos zabierać; / Umilkli wszyscy i ust nie śmieli otwierać.” (w. 755–763). Asesor i Rejent to postaci mniej znaczne, do czego sami w przeszłości się przyczynili, toteż przypadła im w udziale rola impulsywnych, kłótliwych, zadufanych w sobie szlachetek (w. 573–584; 678–751) i podobnie zachowują się na przyjęciu. Jeszcze inaczej rozwija się znajomość i rozmowa Tadeusza z Telimeną, którą wziął omyłkowo za widzianą z rana *ogrodniczkę* i mieszkankę swojego niegdyś pokoju. Tu zdaje się rozkwitać płomienny romans, który nie jest w smak Podkomorzankom (w. 673–677) i Asesorowi (w. 724–751). Przerwywają go też komiczne w wymowie wydarzenia (w. 708–715; 743–751). Mickiewicz ukazał więc żywą wieczerzę; może nie wytworną, ale pełną dostojeństwa, godności oraz zwyczajnych w takich sytuacjach rozmów.

Uczniowskie rozwiązania mogą oscylować wokół planu wydarzenia i jego charakterystycznych elementów: miejsca wieczerzy, jej początku i końca, podawanych dań, toczonych rozmów i podejmowanych tematów. Osoby, które zechcą podjąć się opracowania tego problemu, mogą zajrzeć do *Kucharki litewskiej* Wincentyny Zawadzkiej lub *Kucharki szlacheckiej* Marii Marciszewskiej, by skomponować menu. Obok fragmentów utworu powinny również pojawić się odpowiednie ilustracje. Nie muszą one wiernie odtwarzać Mickiewiczowskiego dzieła; mogą oddawać nastroje biesiadników. Wydaje się, że dla klimatu rozmowy Tadeusza z Telimeną odpowiednia byłaby *Huśtawka* Jean-Honore Fragonarda²⁰, zaś rozmowy wokół Kusego i Sokoła może ilustrować malarstwo Alfreda Wierusz-Kowalskiego *Polowanie z chartami na zajqce*²¹ lub *Wietrzny dzień*²²; niekoniecznie musi to być Juliusza Kossaka *Asesor z Rejentem na polowaniu z chartami*.

Od zimnej kalkulacji do szczerości uczuć: miłość w „Panu Tadeuszu”: *Księga pierwsza* wprowadza dwie pary: Tadeusza i Zosię oraz Tadeusza i Telimenę. Oprócz tego sformowanego w wyniku pomyłki trójkąta, mamy jeszcze zapowiedź niespełnionego związku Telimeny i Asesora oraz planowanego być może związku Tadeusza z jedną z Podkomorzanek. Asesorowi nie uszły uwagi pełne żaru rozmowy Tadeusza i Telimeny, toteż atakuje młodzieńca i ośmiesza nie pierwszej już młodości Telimenę, nazywając ją *ciocią* tytułowego bohatera (w. 724–751). Przyczyna gwałtownego ataku na romansującą parę zyska wyjaśnienie dopiero w dalszej części utworu, dlatego zachowanie Asesora może dziwić. O planowanym związku Tadeusza z panną ze znacznego rodu dowiadujemy się z ust Wojskiego (w. 171–174). Zdaje się to również sugerować Sędzia w swojej przemowie na temat grzeczności, którą sprowokowała uwaga Podkomorzego wywołana brakiem odpowiedniego zachowania Tadeusza wobec dam: „Zaś godna jest waszmościów uwagi osobnej / Grzeczność, którą powinna młódź dla płci nadobnej; / Zwłaszcza gdy zacność domu, fortuny szcudroty /

²⁰ J.-H. Fragonard, *Huśtawka* https://pl.wikipedia.org/wiki/Jean-Honor%C3%A9_Fragonard [dostęp: 29.12.2017].

²¹ A. Wierusz-Kowalski, *Polowanie z chartami na zajqce*, http://www.agraart.pl/pics/dziela/38_wierusz.jpg [dostęp: 29.12.2017].

²² A. Wierusz-Kowalski, *Wietrzny dzień*, <http://www.galeriaklasyki.pl/alfred-wierusz-kowalski/18437-wietrzny-dzien.html> [dostęp: 29.12.2017].

Objaśniają wrodzone wdzięki i przymioty. / Stąd droga do afektów i stąd się kojarzy / Wspaniały domów sojusz." (w. 402–407). Wydaje się, że i Podkomorzanki świadome były sytuacji albo też Tadeusz im się spodobał, o czym może świadczyć ich niezadowolone na nieprzychylną dla nich wróżbę, którą zaproponowała bohaterowi Telimena: „W końcu, stawiała przed nim trzy z chleba gałeczki; / Trzy osoby na wybór; wziął najbliższą sobie; / Podkomorzanki na to zmarszczyły się obie, / Sąsiadka zaśmiała się, lecz nie powiedziała, / Kogo owa szczęśliwsza gałka oznaczała." (w. 673–677).

Znajdujemy więc w *Księdze pierwszej* zapowiedź intrygujących miłosnych wypadków. Jednak najbardziej interesuje nas, jak potoczą się losy Tadeusza skorego po surowej opiece księdza do miłostek (w. 616–643) oraz czy spotka on widzianą z rana *ogrodniczkę* (w. 95–139) i wypłacze się z sieci zastawionej przez Telimenę (w. 534–571; 592–619; 644–677). Jej spóźnionego, efektownego wejścia nie można uznać za przypadkowe: wyraźnie obliczone było na ściągnięcie uwagi płci przeciwnej. Czytelnik zdecydowanie bardziej sprzyja tajemniczej młodzietkiej nieznamomej niż dojrzałej kobiecie, o co postarał się sam narrator. Poprzestańmy tylko na zestawieniu: u Zosi „Włos w pukle nierozwity, lecz w węzełki małe / Pokręcony, schowany w drobne strączki białe, / Dziwnie ozdabiał głowę: bo od słońca blasku / Świecił się jak korona na świętych obrazku." (w. 117–120), Telimena zaś: „Zręcznie między dwie ławy umiała się wtłoczyć, / A potem, między rzędem siedzących i stołem, / Jak bilardowa kula toczyła się kołem." (w. 559–561). Z jednej strony mamy więc tajemnicze, niebiańskie piękno, z drugiej – kulę bilardową: kragłą, gładką być może piękną w kolorze, zupełnie jednak pospolitą.

Uczniowie, konstruując swoją *Księgę*, ograniczą się do prezentacji par, przytoczenia odpowiednich fragmentów oraz zamieszczenia ilustracji. Nie znajdziemy, oczywiście, portretu, który by w pełni oddał opis Telimeny. Jej stroje ukazuje Wajdowska adaptacja *Pana Tadeusza*, a nosiły je damy przełomu XVIII i XIX wieku, których portretów niemało znajdziemy w zasobach internetowych. Z ich odszukaniem nie będzie więc trudności. Telimenę odnajdziemy, na przykład, w wizerunkach kobiet z obrazu Kazimierza Wojniakowskiego *Zebranie towarzyskie w parku*²³ lub w portrecie Marii Walewskiej pędzla François'a Gérarda.²⁴ Zupełnie inaczej przedstawia się odnalezienie wizerunku Zosi. Wydaje się, że pewne usługi może tu oddać impresjonistyczne malarstwo Charlesa Courtney'a Currana, który malował postacie kobiet w różnych sytuacjach, Może to być, na przykład, dziewczyna z obrazu *Peonie*²⁵. Pewne elementy charakterystyczne dla wizerunku Zosi odnajdziemy również w postaci dziewcząt z obrazów: *Flora* Gregory'ego Franka Harrisa²⁶ lub *Słoneczna kąpiel* Fredericka Carla Frieseke²⁷.

²³ K. Wojniakowski, *Zebranie towarzyskie w parku*, 1797, Muzeum Narodowe w Warszawie, https://pl.wikipedia.org/wiki/Kazimierz_Wojniakowski [dostęp: 29.12.2017].

²⁴ F. Gérard, *Maria Walewska*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Maria_Walewska [dostęp: 29.12.2017].

²⁵ Ch. C. Curran, *Peonie*, https://en.wikipedia.org/wiki/Charles_Courtney_Curran [dostęp: 29.12.2017]. Zob. też inne jego obrazy: <http://www.tuttartpitturasculturapoesiamusica.com/2012/04/charles-courtney-curran-1861-1942.html> [dostęp: 29.12.2017].

²⁶ G. F. Harris, *Flora*, http://rehscgi.com/catalogimages/gregory_frank_harris_g1007_flora.jpg [dostęp: 29.12.2017].

²⁷ F. C. Frieseke, *Sunbath*, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Frederick_Carl_Frieseke_-_Sunbath_-_Google_Art_Project.jpg [dostęp: 29.12.2017].

Język mieszkańców i gości Soplicowa – świadek i towarzysz życia narodu:

Pan Tadeusz jako utwór minionej, dawnej epoki i dzieło poświęcone życiu i obyczajom szlacheckim zawierać będzie słownictwo niosące określone znaczenia, dziś już nieczytelne – czeladź, lub zatarte – stryjaszek, a nawet mylące: wójt to w *Panu Tadeuszu* pomocnik ekonoma pilnujący wykonywania pańszczyzny²⁸, a pisarz to osoba prowadząca i kontrolująca rachunki w majątku ziemskim²⁹. Uczniowie mogą swoją uwagę skoncentrować (na przykład) na nazwach własnych i pospolitych osób. W *Księdze pierwszej* będą to tytułarne nazwy urzędów pełniące funkcję nazw własne bohaterów: Asesor (w. 576), Podkomorzy w. 178), Rejent (w. 576), Sędzia (w. 149), Wojwoda (w. 356), Wojski (w. 150), Woźny (w. 248); pochodzące od nich nazwy własne wskazujące na relacje rodzinne: Podczaszyc (w. 437), Podkomorzyna (w. 212), Podkomorzanka (w. 322), oraz nazwy lub wyrażenia tych relacji: stryjaszek (w. 310), krewny po kądzieli (w. 274); nazwy członków zakonu: bernardyn (w. 304), kwestarz (w. 304); nazwy służby: czeladź (w. 265), ekonomom (w. 205), gumieny (w. 846), ochmistrzy (w. 847), pisarz (w. 847), strzelec (w. 847), stajenny (w. 847), wójt (w. 846) oraz ogólnie używane zwroty: jegomość (w. 309), waszmość (w. 402), waszeć (w. 771).

Praca nad słownictwem z tego zakresu pozwoli uczniom głębiej wniknąć i poznać świat szlachecki. Jest to zadanie trudne i dla nauczyciela, i dla ucznia; mogą oni w tym zakresie wspomóc się (głównie nauczyciel) publikacjami Marii Zaręby (zob. przypis 28, 29), znajdującymi się w zasobach internetowych oraz zdigitalizowanym *Słownikiem języka polskiego* pod redakcją Witolda Doroszewskiego. Budując artykuł hasłowy uczeń powinien stosować się do zasady uproszczonego, ale nie fałszywego opisu zjawiska, musi więc odwołać się do słowników. Budowę haseł ilustruje poniższy przykład:

- **czeladź**: ‘dawna służba u magnatów i szlachty usługująca w domu, ogrodzie, pełniąca straż w zamku i towarzysząca swoim panom podczas wypraw wojennych’.
- „Bliskość piwnic wygodna służącej czeladzi” (I, w. 265).
- **kwestarz**: ‘osoba kwestująca, zwłaszcza zakonnik zbierający datki na utrzymanie klasztoru’.
- „Przy nim stał kwestarz, Sędzia tuż przy bernardynie.” (I, w. 304).
- **podkomorzy**: ‘1) w dawnej Polsce wysoki urzędnik dworski zarządzający dworem księcia i jego dobrami; 2) później urzędnik dworski rozstrzygający spory graniczne; 3) w *Panu Tadeuszu* urzędnik tytułarny, rozstrzygający czasem spory graniczne’.

„Podkomorzy już zjechał z żoną i z córkami.” (I, w. 178); „[...] Sędzia szedł z Podkomorzyną, Obok pan Podkomorzy otoczony rodziną” (I, w. 212–213).

Warto również zwrócić uwagę, że praca nad słownikiem uświadomi uczniom rolę języka w życiu społeczności, która się nim posługuje, oraz jego funkcję jako strażnika pamiętek narodowych.

²⁸ M. Zaręba, *Nazwy zawodów w „Panu Tadeuszu”*, [w:] *Munera linguistica Ladislao Kuraskiewicz dedicata*, red. M. Basaj, Z. Zagórski, Wrocław 1993, s. 379.

²⁹ M. Zaręba, *Obraz wsi litewskiej w „Panu Tadeuszu” w świetle nazw zawodów*, [w:] *Studia nad polszczyzną kresową*, t. VII, red. J. Rieger, Wrocław 1994, s. 81.

Soplicowskie złote myśli i sentencje: Wykorzystana w konstrukcji *Pana Tadeusza* gawęda, przemowa, a także regularny trzynastozgłoskowiec i mowa wiązana sprzyjają – w zależności od sytuacji mówienia – powstaniu podniosłych myśli lub trafnych spostrzeżeń podkreślonych rymem. Dotyczą one spraw ważnych: „[...] łądem [...] domy i narody słyną, / Z jego upadkiem domy i narody giną.” (w. 222–223); „Zawždy z wawrzynów drzewo wolności wykwita.” (w. 490). Zawierają życiową mądrość i pouczenia: „[...] Sędzia [...] nigdy nie dozwalał, by chybiano względu / Dla wieku, urodzenia, rozumu, urzędu.” (w. 219–221); „Sędzia [...] / Nie chybił gospodarskiej, ważnej powinności: / Udał się sam ku studni. Najlepiej z wieczora / Gospodarz widzi, w jakim stanie jest obora. / Dozoru tego nigdy sługom nie poruczy; / Bo Sędzia wie, że oko pańskie konia tuczy”. (w. 219–223); „Grzeczność wszystkim należy, lecz każdemu inna; / Bo nie jest bez grzeczności i miłość dziecinna, / I względ męża dla żony przy ludziach, i pana / Dla sług swoich, a w każdej jest pewna odmiana.” (w. 366–369); „Grzeczność nie jest rzeczą małą: / Kiedy się człowiek uczy ważyć, jak przystało, / Drugich wiek, urodzenie, cnoty, obyczaje, / Wtenczas i swoją ważność zarazem poznaje [...]” (w. 396–399). Wypowiedzi bohaterów niosą też ważne spostrzeżenia: „Grzeczność nie jest nauką łatwą ani małą.” (w. 361); „[...] młódź cierpi na tem, / Że nie ma szkół uczących żyć z ludźmi i światem.” (w. 343–345); „Bo Pan Bóg, kiedy karę na naród przypuszcza, / Odbiera naprzód rozum od obywateli.” (w. 426–437); „Trzeba się długo uczyć, ażeby nie zbłądzić / I każdemu powinna uczciwość wyrządzić.” (w. 370–371); „[...] znowu o Polakach tak na świecie głośno; / Jest sława, a więc będzie i Rzeczpospolita! / Zawždy z wawrzynów drzewo wolności wykwita.” (w. 488–490).

Występujące w *Panu Tadeuszu* aforyzmy mogą dotyczyć również spraw przyziemnych: „oko pańskie konia tuczy” (w. 223); „Utopił w [kimś – zm. J.F.] wzrok jak bazyliżek.” (w. 725); „Bo powiadano o nim: ma żądło w języku” (w. 739); „Chart bez ogona jest jak szlachcic bez urzędu” (w. 744); budzą uśmiech anegdotą: „[...] „młodzię o piękności metrykę nie pyta, / Bo młodzieńcowi młoda jest każda kobieta, / Chłopcowi każda piękność zda się rówiennicą, / A niewinnemu każda kochanka dziewicą.” (w. 614–617) lub niosą gorzką prawdę: „Bo Paryż częstą mody odmianą się chlubi; A co Francuz wymyśli, to Polak polubi”. (w. 435–480).

Trudno stwierdzić, ile z przytoczonych cytatów wychwyca uczniowie z tekstu *Księgi pierwszej Pana Tadeusza* oraz następnych. Zadanie nie jest łatwe, kierowane jest jednak do osób, które przejawiają inteligencję lingwistyczną. Pomocą w realizacji tego zadania może być ustalenie słów kluczowych i skorzystanie z kompendiów zawierających *skrzydlate słowa*. Przede wszystkim jednak to uczniowie sami powinni ustalić frazy, które mogą pełnić funkcję sentencji. Przy okazji warto zwrócić uwagę, że *Pan Tadeusz* zawiera myśli, które nadal są aktualne albo też nasuwają odniesienia do sytuacji współczesnej: „[...] paniczyki młode z cudzych krajów / Wtargnęli do nas [...], / Prześladując w Ojczyźnie Boga, przodków wiarę, / Prawa i obyczaje, nawet suknie stare. [...] / Miała nad umysłami wielką moc ta tłuszczka” (w. 417–425); „I tak, mędrsi fircykom oprzeć się nie śmieli; / I zląkł ich się jak dżumy jakiej cały naród [...] / Krzyczano na modnisiów, a brano z nich wzory [...] / Była to maszkarada, zapustna swawola, / Po której miał przyjść wkrótce wielki post — niewola!” (w. 418–424); „Podczaszyc zapowiedział, że nas reformować, / Cywilizować będzie i konstituować; / Ogłosił nam, że jacyś Francuzi wymowni / Zrobili wynalazek: iż ludzie są równi. [...] / Nauka dawną była, szło o jej pełnienie! / Lecz wtenczas

panowało takie oślepienie, / Że nie wierzono rzeczom najdawniejszym w świecie, / Jeśli ich nie czytano w francuskiej gazecie.” (w. 460–469); „Podczaszyc, mimo równość, wzięł tytuł markiza [...] / Jakoż, kiedy się moda odmieniła z laty, / Tenże sam markiz przybrał tytuł demokraty; / Wreszcie z odmienną modą, pod Napoleonem, / Demokrata przyjechał z Paryża baronem; / Gdyby żył dłużej, może nową alternatą, / Z barona przechrzciłby się kiedyś demokratą.” (w. 470–478). Być może te fragmenty przemuzy Podkomorzego nasuną młodzieży pytania o współczesne tendencje, narzucające sposób myślenia i widzenia świata.

„Pana Tadeusza” literackie kontynuacje i nawiązania: Tak jak celem szkolnych porównań sposobów ujmowania tematu przez różne sztuki jest zwrócenie uwagi na ich jedność i wielotworzywowość, tak celem zestawienia utworów literackich będzie ukazanie różnych sposobów ujęcia tego samego tematu lub problemu, zaakcentowanie, że utwory mogą się wzajemnie oświetlać i dopełniać, a nawet wydobywać nowe znaczenia. Już w *Księdze pierwszej* znajdziemy analogie do satyry *Żona modna* Ignacego Krasicki, fraszek Jana Kochanowskiego *Na dom w Czarnolesie* oraz *Na zdrowie*, komedii Aleksandra Fredry *Zemsta*, słów hymnu *Mazurek Dąbrowskiego* Józefa Wybickiego, noweli *Latarnik* Henryka Sienkiewicza, powieści *Ziele na kraterze* Melchiora Wańkowicza. Podjęte przy okazji *Księgi pierwszej* wątki znajdują dopełnienie w następnych księgach poematu; nasuną się też odniesienia nowych utworów, na przykład *Potopu* Sienkiewicza. Wskazanych utworów polskiego noblisty nie ma, co prawda, w zestawie lektur szkoły podstawowej, nie znaczy to jednak, że uczniowie ich nie znają; analogii mogą szukać także wśród pozycji, których nie omawiają w szkole.

Poniżej dokonamy zestawienia fragmentów *Księgi pierwszej* z utworami J. Kochanowskiego i J. Słowackiego. Należy zauważyć, że uczniowskie prace nie będą mieć charakteru analiz i interpretacji porównawczych (te mogą nastąpić później, po prezentacji uczniowskiej *Księgi* na lekcji). Powinny jedynie koncentrować się na pokazaniu wzajemnych relacji między utworami: wskazywać możliwość rozwinięć, dopełnień, wzajemnych oświetleń, których dokonuje czytelnik (uczeń), zestawiając utwory.

Utwór A. Mickiewicza otwiera inwokacja: „Litwo! Ojczyzno moja! ty jesteś jak zdrowie: / Ile cię trzeba cenić, ten tylko się dowie, / Kto cię stracił”; zaś J. Kochanowski zauważa: „Że nic nad zdrowie / Ani lepszego, / Ani droższego; / Bo dobre mienie, / Perły, kamienie, / Także wiek młody / I dar urody, / Mieśca wysokie, / Władze szerokie / Dobre są, ale – / Gdy zdrowie w cale”. Nie będziemy tu czynić komentarzy, bo są one oczywiste, warto jednak zauważyć, że dla ucznia Mickiewiczowska Ojczyzna może zyskać nowe znaczenie: staje się niezwykłym darem, nad który nie ma nic ważniejszego i cenniejszego, a czego nie doświadcza się, będąc w jej posiadaniu. Tęsknota za nią staje się w odbiorze bardziej realna: uczeń przecież Ojczyzny nie utracił i emocje poety mogą być dla niego częściowo tylko zrozumiałe, zaś samo porównanie ze zdrowiem nabiera innego wymiaru.

Zupełnie inne znaczenie posiada zestawienie fragmentów *Pana Tadeusza* z fraszką *Na dom w Czarnolesie*. Utwór J. Kochanowskiego zyskuje realną osobę mówiącą w postaci Sędziego, z jego powagą, dostojeństwem, dbałością o Soplicowo, trwaniem przy tradycji i zachowaniem obyczajów, pielęgnowaniem więzi rodzinnych. Następne księgi utworu rozwiną ten portret. Opis Soplicowa skonkretyzuje *gniazdo ojcyste* (w. 23–40) Jana z Czarnolasu, a dbanie o *pożywienie ućciwe, ludzką*

życzliwość i znośne obyczaje (np.: w. 141–149, 195–204, 234–247, 585–589, 843–847) złożą się na *nieprzykrą starość*.

Podobną funkcję spełni *Pan Tadeusz* w stosunku do wiersza J. Słowackiego *W pamiętniku Zofii Bobrówny*, w którym poeta nie mówi wprost o utracie Ojczyzny: „Dzisiaj daleko pojechałem w gości / I dalej mię los nieszczęśliwy goni. / Przywieź mi, Zośko, od tych gwiazd światłości, / Przywieź mi, Zośko, z tamtych kwiatów woni”. Mickiewiczowska modlitwa tęsknotę za Ojczyzną wyraża bezpośrednio: „Litwo! Ojczyzno moja! [...] / Ile cię trzeba cenić, ten tylko się dowie, / Kto cię stracił [...] / Panno święta, co Jasnej bronisz Częstochowy / I w Ostrej świecisz Bramie [...] / przenieś moją duszę utęsknioną / Do tych pagórków leśnych, do tych łąk zielonych [...]” (w. 1–15). Następne strofy *Pana Tadeusza* skonkretyzują i ukażą, co kryje się u J. Słowackiego za słowami: „[...] każdy kwiatek powie wiersze Zosi, / Każda jej gwiazdka piosenkę zanuci. / Nim kwiat przekwitnie, nim gwiazdeczka zleci, / Słuchaj – bo to są najlepsi poeci”, jakiej całości *kwiatek* i *gwiazdka* stanowią część i dlatego są one tak niezwykle, że tęskni się za nimi:

[...] przenieś moją duszę utęsknioną
Do tych pagórków leśnych, do tych łąk zielonych,
Szeroko nad błękitnym Niemnem rozciągnionych;
Do tych pól malowanych zbożem rozmaitem,
Wyzłacanych pszenicą, posrebrzanych żytem;
Gdzie bursztynowy świerzop, gryka jak śnieg biała,
Gdzie panińskim rumieńcem dzięcielina pała,
A wszystko przepasane jakby wstęgą, miedzą
Zieloną, na niej z rzadka ciche grusze siedzą. (w. 14–22)

Zakończenie

W rozważaniach zaproponowano osiemnaście zadań do lektury, których opracowanie doprowadzi do stworzenia *Ksiąg*, będących samodzielnymi całościami ilustrującymi określone zagadnienia *Pana Tadeusza*. Nie wszystkie jednak muszą być wykorzystane; można nawet przyjąć, że uczniowie opracują kilka z zaproponowanych im przez nauczyciela, a wybranych spośród wskazanych wyżej. Warto zauważyć, że nie wszystkie proponowane zadania są oryginalne i wiele z nich było już w przeszłości przedmiotem rozważań na lekcjach języka polskiego. Istotna różnica między nimi a prezentowanymi w niniejszych rozważaniach polega na tym, że stały się one przedmiotem samodzielnego opracowania uczniów, ukierunkowując lekturę utworu. Na lekcji wystąpią podczas omawiania przez ucznia opracowanej przez niego *Księgi*, nauczyciel zaś może przedmiotem rozważań uczynić inne jeszcze zagadnienia, na przykład te spośród proponowanych, których uczniowie nie podjęli.

Orientacyjny zarys uczniowskich wykonań, opracowanych na podstawie *Księgi pierwszej* utworu wykazał, że te same jej fragmenty wykorzystywane są do opracowania różnych zagadnień. Tak więc podstawowy cel pracy – przeczytanie lektury – zostanie osiągnięty, nawet jeśli uczniowie wykonają, na przykład, tylko cztery własne *Księgi*. Praca ta dowiodła również, że zadania nie przekraczają możliwości uczniów i nie są nużące, a poszukiwanie różnych elementów w zasobach internetowych

pobudzi zainteresowanie i wpłynie na znajomość poematu i jego zapamiętanie: wybór elementu wymusza ponowne przeczytanie tekstu. Nie ma też obawy, by uczniowie oparli się na pseudopomocach: istniejące w zasobach internetowych opracowania nie ułatwią wykonania pracy, prezentują bowiem informacje w formie ograniczonej³⁰, co łatwo uczniowi wykazać i odesłać go ponownie do utworu.

Zadania, choć nie przekraczają możliwości czternasto-, piętnastolatków, nie są łatwe i wymagają wnikliwej lektury tekstu. Wyjątkowo trudne do wykonania będą zagadnienia X–XII, XIV oraz XVIII. Tu wszakże uczeń może liczyć na pomoc nauczyciela, a poza tym pracy nad nimi podejmą się tylko ci, którym określony typ zadania będzie odpowiadał. Okaże się też, że fragmentów do wykorzystania w opracowywanej *Księdze* jest bardzo dużo, ale tego uczniowie dowiedzą się w trakcie pracy i po przeczytaniu utworu. Wówczas wolno im będzie dokonać selekcji materiału: celem pracy nie jest ukształtowanie znawców *Pana Tadeusza*, ale jego czytelników znających walory i treść poematu. Tę uczniowie posiadą poprzez wielokrotne obcowanie z tekstem: najpierw podczas lektury wstępnej, następnie wykonując zadanie, po raz kolejny prezentując je na forum klasy i słuchając wypowiedzi kolegów prezentujących własne *Księgi*. Praca nad nimi przyczyni się ponadto do rozumienia, dlaczego *Pana Tadeusza* uznano za arcydzieło, wykaże bowiem ogromną wiedzę autora, obejmującą różne dziedziny życia, znajomość realiów świata, który przywołał w poemacie, niezwykły zmysł obserwacyjny, mistrzowskie operowanie językiem, skoro pozwalał mu osiągnąć zamierzony cel, a czytelnikowi odkrywać świat, którego już nie ma. Wszystko to zaś przedstawione jest za pomocą mowy wiązanej, regularnym trzynastozgłoskowcem, który nie jest nużący nawet po niemal dwóch stuleciach od czasu powstania. Wiedza ta zostanie wypracowana, a nie narzucona uczniom. O tym, dlaczego utwór Mickiewicza uznano za epopeję narodową, poinformuje już nauczyciel, znajdzie jednak solidne podparcie w wiedzy i znajomości utworu, nie będzie to więc nadanie utworowi kolejnej etykiety.

Praca nad ewentualnymi uczniowskimi rozwiązaniami wybranych zagadnień nasunęła jeszcze jedno spostrzeżenie: brak odpowiednio opracowanej lektury. Nie ma problemów z nabyciem książki. Na stronie księgarni internetowej Bonito.pl znajdziemy kilka wydań *Pana Tadeusza* z 2017, kilka z lat ubiegłych, niektóre bardzo atrakcyjne wizualnie, jedno z ilustracjami inne z samym tekstem, za to z opracowaniami i streszczeniami – pomocami utrudniającymi pracę nauczycielom, zniechęcającymi uczniów do czytania i ograniczającymi ich rozwój. Nie ma natomiast opracowania, które pomogłoby uczniom w odbiorze utworu. Ostatnie, pochodzące z 2015 r. wydanie *Pana Tadeusza* w Bibliotece Narodowej jest dla uczniów zbyt trudne. Istnieje więc pilna potrzeba takiego opracowania epopei, które będzie pomocą podczas lektury tekstu, i wydania tak pięknego, że zachwyci nie tylko treścią, ale i jej oprawą graficzną. Takie wydanie *Pana Tadeusza* i innych lektur powinno być uznane za obowiązujące w szkole: jest to przecież jedna z podstawowych form promowania czytelnictwa i zachęcania do obcowania z literaturą.

³⁰ Por. np. *Pan Tadeusz*, <http://pt.ostatnidzwonek.pl/> [dostęp: 29.12.2017].

Bibliografia

- Antczak M., *Czy młodzież lubi czytać? Wybrane refleksje z badań uczniów i ich rodziców*, „Trendy” 2015, nr 3, s. 7–11.
- Fiszbak J., *Pierwsze wzorcowe czytanie w doświadczeniach ucznia, nauczyciela, metodyka i rodzica*, [w:] *Problematyka tekstu głosowo interpretowanego (II)*, red. K. Lange, W. Sawrycki, P. Tański, Toruń 2006, s. 82–91.
- Gardner H., *Inteligencje wielorakie. Nowe horyzonty w teorii i praktyce*, przeł. A. Jankowski, Warszawa: 2012.
- Gardner H., *Inteligencje wielorakie. Teoria w praktyce*, przeł. A. Jankowski, Poznań 2002.
- Gardner H., Kornhaber M.L., Wake W.K., *Inteligencja. Wielorakie perspektywy*, przeł. M. Groborz, M. Śmieja, Warszawa 2001.
- Marciszewskiej M., *Kucharka szlachecka*, Szczecin 2016 (reprint).
- Mickiewicz A., *Pan Tadeusz czyli ostatni zajazd na Litwie. Historia szlachecka z roku 1811 i 1812 we dwunastu księgach wierszem*, oprac. S. Pigoń, Wrocław 1980.
- Pasterniak W., *Organizacja procesu poznawania lektury szkolnej*, Warszawa 1991.
- Pawłowska R., *Lingwistyczna teoria nauki czytania*, Gdańsk 1992.
- Zasacka Z., *Książki na papierze i ekranie w życiu codziennym nastolatków*, [w:] *Biblioteki i książki w życiu nastolatków*, red. M. Antczak, A. Walczak-Niewiadomska, Warszawa–Łódź 2015, s. 91–108.
- Zarębina M., *Nazwy zawodów w „Panu Tadeuszu”*, [w:] *Munera linguistica Ladislao Kuraszkiwicz dedicata*, red. M. Basaj, Z. Zagórski, Wrocław 1993, s. 375–381.
- Zarębina M., *Obraz wsi litewskiej w „Panu Tadeuszu” w świetle nazw zawodów*, [w:] *Studia nad polszczyzną kresową*, t. VII, red. J. Rieger, Wrocław 1994, s. 77–84.
- Zawadzka W., *Kucharka litewska*, Szczecin 2011 (reprint).
- Curran, Ch.C. *Peonie*, https://en.wikipedia.org/wiki/Charles_Courtney_Curran [dostęp 29.12.2017]. <http://www.tuttartpitturascultrapoesiamusica.com/2012/04/charles-courtney-curran-1861-1942.html> [dostęp: 29.12.2017].
- Fragonard J.-H., *Huśtawka*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Jean-Honor%C3%A9_Fragonard [dostęp: 29.12.2017].
- Frieseke F. C., *Sunbath*, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Frederick_Carl_Frieseke_-_Sunbath_-_Google_Art_Project.jpg [dostęp: 29.12.2017].
- Gałczyński K.I., *Ofiara świerzopa*, <http://galczynski.kulturalna.com/a-6594.html> [dostęp: 29.12.2017].
- Gérard F., *Maria Walewska*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Maria_Walewska [dostęp: 29.12.2017].
- Harris G. F., *Flora*, http://rehscgi.com/catalogimages/gregory_frank_harris_g1007_flora.jpg [dostęp: 29.12.2017].
- Koncepcja inteligencji wielorakich według Howarda Gardnera*, <http://www.edulider.pl/edukacja/koncepcja-inteligencji-wielorakich-wedlug-howarda-gardnera> [dostęp: 8.10.2017].
- Kotarba-Kańczugowska M., *Praca metodą projektu*, ORE, Praca metodą projektu – Ośrodek Rozwoju Edukacji, <https://docplayer.pl/6119-Marta-kotarba-kanczugowska-praca-metoda-projektu.html>, pdf [dostęp: 29.12.2017].
- Kulturalne kibicowanie bez trygonometrii. Podstawa programowa 2017*, (1.12.2016) <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/podstawa-programowa-2017-przeglad,696430.html> [dostęp: 29.12.2017].

- Mickiewicz A., *Pan Tadeusz czyli ostatni zajazd na Litwie*, <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/pan-tadeusz.html#anchor-idm140668209632784> [dostęp: 29.12.2017].
- Szustakiewicz M., *Inteligencje Wielorakie wg Howarda Gardnera*, <http://www.przedszkole12-krakow.pl/InteligencjeWielorakie.pdf> [dostęp: 8.10.2017].
- Wierusz-Kowalski A., *Polowanie z chartami na zajęce*, http://www.agraart.pl/pics/dziela/38_wierusz.jpg [dostęp: 29.12.2017].
- Wierusz-Kowalski A., *Wietrzny dzień*, <http://www.galeriaklasyki.pl/alfred-wierusz-kowalski/18437-wietrzny-dzien.html> [dostęp: 29.12.2017].
- Wojniakowski K., *Zebranie towarzyskie w parku*, 1797, Muzeum Narodowe w Warszawie, https://pl.wikipedia.org/wiki/Kazimierz_Wojniakowski [dostęp: 29.12.2017].

Preparation for Visiting Soplicowo (*Pan Tadeusz* Poem on Polish Language Lessons at Primary School)

Abstract

The article is devoted to preparing students of 8th grade, of newly reformed primary school, for reading Adam Mickiewicz's epic poem. The author points out that before reading a student shall be given specific tasks and that their engagement in exploring the poem must be strengthened. She proposes an idea in which a student prepares on their own a Book being a result of their read and a presentation of the issue chosen by the student. While developing the set of tasks the author examined Howard Gardner's multiple intelligences. While reading the text the student shall focus on the issue most interesting for them and s/he will examine the problem by employing their cognitive predispositions. The article proposes a set of six tasks. In the summary the author points to the fact that the tasks are of various difficulty levels, however, they are not tiresome for the student; also fulfilling them is not beyond their abilities.

Key words: *Pan Tadeusz*; set book; tasks related to the set book; directed reading

Jolanta Fiszbak – dr hab., adiunkt w Zakładzie Dydaktyki Języka i Literatury Polskiej Uniwersytetu Łódzkiego. Doktoryzowała się u prof. dr. hab. Sławomira Gali pracą na temat *Procesy ustalania się nazwisk oraz ich derywatów (na przykładzie parafii Mąkolice)*. W 2013 r. uzyskała stopień naukowy doktora habilitowanego na podstawie publikacji *Mity „ziemi obiecanej” w regionalnej literaturze Łodzi. Między grą wyobraźni, fikcją literacką a historią*. Główną sferę jej zainteresowań stanowi szkolna dydaktyka polonistyczna. Opublikowała wiele artykułów z zakresu kształcenia językowego, literackiego i kulturowego. Jest współautorką oraz redaktorem publikacji *Łódź i okolice. Konspekty i scenariusze lekcji edukacji regionalnej*. Napisała także cykl podręczników do zintegrowanego nauczania języka polskiego, historii i geografii dla szkół polonijnych *Trylogia polonijna*.